

Науменко Л. О.,

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця

ПЕРСОНАЖ ЯК МОВНА ОСОБИСТІСТЬ У МАЛІЙ ПРОЗІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

У статті досліджується мовна поведінка героїв в оповіданнях малої прози В. Винниченка на прагматичному рівні. Мовна поведінка виступає як аспект, який проявляється у спілкуванні мовної особистості.

Ключові слова: персонаж, мовна особистість, мовна поведінка.

В статье анализируется специфика речевого поведения героев в рассказах малой прозы В. Винниченко на прагматическом уровне. Речевое поведение выступает как аспект проявления в общении языковой личности.

Ключевые слова: персонаж, языковая личность, речевое поведение.

The article deals with the problem of features of speech behavior of characters at pragmatic level in stories of short prose of V. Vinnichenko. Speech behavior displayed as an aspect is shown in communication of speech person.

Key words: language personality, character, verbal behavior.

У сучасному мовознавстві дослідження мовних одиниць з урахуванням антропоцентричного чинника набуває все більшої уваги. Одним з основних і актуальних питань щодо антропоцентричного напрямку у лінгвістиці є багатоаспектне розуміння поняття когнітивної та лінгвокультурної одиниці художнього тексту малої прози, вербальних та невербальних асоціативних конфігурацій, статусних характеристик діалогізації персонажів, типологічних різновидів мовних засобів вираження у співвідношенні – «картина світу», «мовна картина світу», «концептуальна картина світу» (Н. Д. Арутюнова, Ю. С. Степанов, В. М. Русанівський, В. Г. Скляренко, О. О. Тараненко, С. Я. Ермоленко, В. Г. Жайворонок, Л. А. Лисиченко, О. О. Селіванова, І. О. Голубовська, Г. І. Халимоненко та ін.), дає можливість визначити і дослідити на основі наукових праць учених антропоцентричність мовних явищ у системі комунікації української художньої картини світу.

Художня картина світу створює основну систему концептуального образу дійсності. У разі вивчення художнього тексту правомірним є використання терміна «мовна особистість», оскільки автор художнього твору проявляє себе через ідіостиль, що зумовлений індивідуальним баченням світу і визначеними мотиваційно-прагматичними настановами. Термінологічно словосполучення мовна особистість зафіксовано В. В. Виноградовим. Ним досліджено два шляхи вивчення мовної особистості – особистість автора і особистість персонажа. Нові перспективи відповідно до лінгвістичного аналізу художнього тексту в антропоцентричному аспекті були відзначені у працях Ю. М. Караулова, він першим здійснив дослідження персонажів у значенні мовної моделі особистості [5, с. 96]. Персонаж як мовна особистість у даному випадку є основним об'єктом розгляду.

Актуальність обраної теми полягає у дослідженні комунікативно-концептуальної сутності персонажа, його мовної поведінки у значенні мовної моделі особистості в українській художній картині світу.

Мета даної статті – встановити системний зв'язок між дискурсивними й концептуальними характеристиками персонажа як мовної особистості, суб'єкта про концептуальні структури свідомості; визначити комунікативні особливості мовної поведінки персонажів; виокремити основні принципи щодо відбору автором відповідного матеріалу для моделювання мовної особистості літературного героя.

Наукова новизна запропонованої праці полягає в тому, що в ній уперше розглянуто і проаналізовано концептуалізацію персонажа, визначено мовну комунікативну поведінку на матеріалі малої прози В. Винниченка в українській художній картині світу. Вперше розкрито роль персонажа як мовної особистості у *структуруванні* художніх текстів малого жанру.

У даній праці під мовною особистістю розуміємо організовану мовну компетенцію ідивідуума, що являє собою структурно упорядкований набір мовних стереотипів, умінь щодо створення і сприйняття мовних текстів. Найбільш повне і послідовне обґрунтування поняття «мовна особистість» досконало викладено у наукових розвідках Ю. М. Караулова та його послідовників. У працях Ю. М. Караулова мовна особистість визначається як «сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють створення і сприйняття нею мовних художніх текстів, які відрізняються структурно-мовною складністю, глибиною і точністю відображення дійсності, визначеною цільовою спрямованістю» [6, с. 22]. Мовна особистість в умовах спілкування може розглядатися як комунікативна особистість, що є носієм культурно-мовних і комунікативно-діяльних особливостей, що впливають на реакцію мовної поведінки персонажів. В. І. Карасик виділяє три аспекти вивчення комунікативної особистості: ціннісний, пізнавальний і поведінковий аспекти цього поняття [4, с. 27], які співвідносні з трьохрівневою моделлю мовної особистості Ю. М. Караулова. Запропонована модель дозволяє розглядати різні особливості мовної особистості в межах трьох суттєвих характеристик – вербально-граматичної, когнітивної і прагматичної. Кожний з цих рівнів, на думку дослідника, характеризується своїм набором мовних одиниць. До першого рівня (вербально-граматичного) належать мовні одиниці, які необхідні для описання лексико-граматичних одиниць мови: слово, морфема, словоформа, дериват, синонім, словосполучення, синтаксема. До мовних стереотипів другого рівня належать мовні одиниці, що продукують статичну картину світу носія мови – денотат, сигніфікат, фрейм, висловлювання типу афоризм, сентенція, метафора, каламбур та ін. До мовних одиниць третього рівня, що передають повноцінну систему мотивів, установок, інтенцій носія мови, тобто всю динаміку його картини світу, належать елементи рефлексії, оцінка, ключові слова, способи аргументації, програма поведінки, «сценарії» [3, с. 35-37]. Ю. М. Караулов указує також на те, що мовна особистість – це «розвиток, насиченість додатковим змістом поняття особистості взагалі». Тим саме, виокремлюючи три рівні, він співвідносить їх з лексиконом,

тезаурусом і прагматикою. Причому, мовна особистість «на кожному рівні своєї організації має тимчасові і нетимчасові феномени, співвідношення яких і продукує наповнення кожного відповідного рівня» [5, с. 39]. Учений уводять поняття «психоглоси – одиниця мовної свідомості, що відображає певні риси мовного ладу, систематичність рідної мови, яка характеризується високою стійкістю до варіацій, інтегрує поняття ізоглоси та хроноглоси на рівні мовної особистості» [5, с. 25]. Відповідно до трьохрівневої структури мовної особистості розрізняються і три види психоглос. Ю. М. Караулов поділяє їх на «граматичні, пов'язані із знанням рідної мови; когнітивні, які збігаються з реальними категоріями образу світу відповідної епохи та мотиваційні, що відображають національний характер мови» [5, с. 161], оскільки для формування мовної особистості провідне значення має поняття національної специфіки мови, в якій виявляються особливості національного характеру [1, с. 22-33], тобто усвідомлення функціонування національної мовної особистості. На думку дослідників, трьохрівнева модель мовної особистості, запропонована Н. Ю. Карауловим, «допомагає всебічно показати і розкрити сам процес формування творчої особистості письменника, як він володіє художнім потенціалом слова, мовою, критикою, використанням художніх засобів, ходом відтворення інформації, і вмінням правильно будувати висловлювання» [3, с. 78].

У нашому дослідженні, щодо аналізу особливостей персонажа як мовної особистості, ми будемо спиратися на трьохрівневу структуру, запропоновану Ю. М. Карауловим, та на окремі екстралінгвістичні параметри, властиві для характеристики мовної особистості. Виокремлення екстралінгвістичних чинників зумовлено соціально-психологічними та індивідуальними ознаками особистості, що позначаються на мові персонажа.

Враховуючи такий підхід до аналізу персонажів як мовних особистостей можна виділити два соціально-психологічних типи героїв в оповіданнях малої прози В. Винниченка: конфліктний і гармонійний. Персонажі, що належать до «конфліктного» типу мовної особистості – це енергійні, комунікативно ініціативні особистості.

Якщо конфлікт – це зіткнення ціннісно-сміслових позицій, установок, інтересів мовців, які мають вербальне значення, то конфліктний діалог – це вербально виражене зіткнення самих учасників комунікації, викликане психологічними або комунікативно-мовними причинами, в результаті якого одна із сторін діє в ущерб іншій. В енергійних, комунікативно ініціативних особистостей конфліктність проявляється у ландшафті мовної агресії, фігурує як комунікативний вплив і спрямована на негативний емоційно-психологічний стан співрозмовника, причому вплив агресивної мовної особистості визначається своєрідною категоричністю. Цей тип людей віддає перевагу таким жанрам мовного спілкування, в основі яких між учасниками комунікації виникають сварки, скандали, з'ясування стосунків, образи та звинувачення. Агресивність мовної особистості у діалогах проявляється через такі інформаційні маркери як тональність, грубість, роздратування, презирство, погрозу. Часто також у межах конфліктного спілкування використовується і нецензурна лексика.

Так, наприклад, в оповіданні «Краса і сила» головна героїня твору Мотря проявляє себе у таких антропоцентричних ознаках мови, які їй притаманні. Вона підбиває Андрія на скандал і робить це навмисне: «Ха-ха-ха! Заступивсь, заступивсь! – зареготала Мотря і, схопившись, підбігла до Ілька. – Так ось же тобі, тьху! тьху! тьху! у саму твою гарну морду! Тьху на тебе! «Я заступлюсь!», каже. Ха-ха-ха! Ти?! Проти його?! У, паршивий, нікчемний! Тьху! Ось тобі, о, на! – Та ну,... Гаразд... – одхилиючись од її дуль, муркнув Ілько. – Бо як дам...» [2, с. 28].

Діалог, зображений автором твору, має відверто конфліктний характер, у якому персонажі виконують асиметричні ролі. Ініціатор мови (Мотря), що є мовною особою конфліктного типу, проявляє себе як справжній вербальний агресор. Для досягнення поставленої мети цим комунікантом обирається тактика різних звинувачень і образ. Досягнути свого за будь-яку ціну – єдина мета учасника діалогу. Комунікативна роль другого персонажа (Ілька) є підпорядкованою і займає суто оборонну позицію. Його репліки спрямовані в основному на врегулювання конфлікту (Я заступлюсь!. *Гаразд* – Ну, ти). Вербальна агресія Мотрі простежується у з'ясуванні стосунків. Інтонаційні маркери, які застосовує героїня твору характеризують її емоційно-експресивний стан. Розтягування, повторення складів вказує на переповнення у неї злості: Ха-ха-ха! Ти? Даси? Ану, спробуй, ану, ану ж, ну Чого ти. На ще, на! Бий же! Тьху на тебе! Тьху у самі твої гарні очі!. . У, паршивий! [2, с. 29].

У конфліктній комунікації учасники вибирають уже визначені моделі мовної поведінки: ініціатор конфліктного діалогу переслідує конкретну мету. Наприкінці сварки Мотря обирає тактику насмішки над зовнішністю Андрія: А, ти сатано руда, не посміхайсь, не задавайсь!. . Я йому плюю в морду, і піду до його, і буду ходити. На зло тобі буду ходити, бо він – гарний, а ти – рудий! І ось вам обом, прокляті, ось!» [2, с. 29].

Аналіз причин виникнення конфліктного діалогу показав, що в малих мовних жанрах психологічний конфліктний діалог, як правило, знаходить своє втілення в особливій реалізації мовних жанрів, а комунікативно-мовний конфлікт часто переростає у конфлікт міжособистісного аспекту. Відповідно до самого факту ініціації конфлікту необхідно йменувати їх як суб'єкта-ініціатора конфлікту і втягнення у конфліктну комунікацію суб'єкта. Ініціатор конфлікту може мати окремі специфічні особливості, мета яких спровокувати виникнення конфліктного діалогу для досягнення бажаних результатів, хоча сам суб'єкт може брати і не брати участь у конфлікті.

Ідеальний випадок – коли той чи інший носій мови у спілкуванні віддає перевагу висловлюванням, спрямованим на комунікативну підтримку співрозмовника, на прояв симпатії, створення атмосфери гармонійного, злагоди мовного взаємовпливу, у випадку виникнення комунікативної напруги – на нейтралізацію: « – Вы... надолго сюда?. Да постоите: що ж це я, ви ж малорос, українець? Я з цим згодився. – Ах, щоб же нас! Так будем же розмовляти по-своєму!. . Я й на це пристав. Він зрадів, ніби найшов те, що давно вже шукав... – Ви візьміть хоч би таке, – говорив він з запалом. – Есть у вас репертуар п'єс, п'єс передових, так сказать е... е... з... ну, з направлением... » [2, с. 97-98].

Тональність такого діалогу зображено з позитивними емоціями, яка створює атмосферу дружелюбності, приязні, спокою і гармонії. Разом з тим, автор свідомо показує оте «е» – труднощі мовця, Гаркуна-Задунайського, у доборі українських слів. Гармонійність у процесі комунікації між партнерами, на наш погляд, уможливило взаєморозуміння стратегій і тактик співрозмовників, тональність спілкування, зацікавленість у процесі обговорен-

ня між співрозмовниками, адекватне вербальне і невербальне втілення прагматичних установок між учасниками діалогу, досягнення у процесі комунікації хоча б часткового взаємопорозуміння і дійти згоди.

Таким чином, розглянувши різні соціолінгвістичні складові дослідження персонажа як мовної особистості, можна стверджувати, що діалог є не тільки матеріалом мови як такого, а й результатом впливу екстралінгвістичних, соціальних і психологічних чинників. З метою створення мовної поведінки і характеристики персонажів у малій прозі В. Винниченка сформувалися **два соціально-психологічних типи героїв** (конфліктний і гармонійний), поведінка комунікантів і сама мова персонажів.

Література:

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М. : Гнозис, 1997. – 420 с.
2. Винниченко В. К. Краса і сила. – К. : Дніпро, 1989. – 752 с.
3. Диброва Е. И. Донченко Н. Ю. Поэтические структуры антонимии. – М. : С. Принт, 2000. – 183 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М. : Наука, 1987. – 264 с.
6. Караулов Ю. Н. «Русский язык и языковая личность». Издание 2-е, стереотипное. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 264 с.